

SEPTEMBER 2007

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

Arkivens dag i november på temat »Människan i arkivet«

Arkivens dag infaller alltid andra lördagen i november, vilket i år innebär lördagen den 10 november. Årets tema är gemensamt för hela Norden: »Människan i arkivet«. I hela landet bjuds på fullmatade program med utställningar, visningar, föreläsningar och andra aktiviteter, så även på ArkivCentrum i Örebro. Dörrarna slås upp kl 11 och hålls öppna till kl 16.

Med Arkivens dag vill vi väcka intresse för vår verksamhet och visa nya besökare arkivens roll som kulturinstitutioner för vårt lands historia och det fria ordet.

I arkiven finns handlingar som vittnar om vår historia, statliga beslut likväl som människors minnen och tankar. Historien

finns lagrad på pergament, papper och datafiler. Arkiv runt om i landet inbjuder dig till öppet hus – titta in bakom kulisserna, låt dig imponeras och fascineras av spännande dokument, ta del av lärorika utställningar och intressanta föredrag.

Arkivens dag arrangerades för första gången 1998. 35 000 besökare kunde räknas in vid de 350 arkivinstitutioner som höll öppet.

Temana för Arkivens dag har varierat genom årens lopp: från »Människor och sekelskiftet« 1999 till »Mat och dryck« förra året.

På Arkivens dag kommer vi dessutom att erbjuda en intressant föreläsning av Johan Perwe. Den heter »Bombprästen – Erik Perwe på uppdrag i Berlin under andra världskriget«. Johan Perwe, som arbetar på Levande Historia har skrivit en bok om sin morfar som var präst i Viktoria församlingen i Berlin under senare delen av kriget. Han gjorde stora insatser för att hjälpa judar och andra förföljda. Dottersonen har följt honom i de spår han lämnat efter sig och berättar om hans spännande och tragiska livsöde.

Man kan säga att höstens tema för ArkivCentrum rör krigsslutet 1945. I samband med publiceringen av boken Örebro 1945 ordnar vi den 3 december en berättarkväll på ArkivCentrum om krigsslutet i Örebro.

Men innan dess: Välkommen till Arkivens dag 2:a lördagen i november!

Johan Perwe: Jag är född 1964, uppväxt i både Norrköping och Träslövsläge, med journalistexamen i Göteborg och fil kand. i historia, statsvetenskap och religion vid Stockholms universitet. Utöver mitt författarskap har jag under flera år frilansat som skribent och jobbat som redaktör för en mindre tidskrift. Idag arbetar jag som pressekreterare vid myndigheten Forum för levande historia i Stockholm.

ArkivCentrum
Örebro Län

Nikolaigatan 3 • 702 10 ÖREBRO
Tfn 019-611 29 00 (även texttfn)
Fax 019-611 81 20
E-post: arkivcentrum@arkivcentrum.se
Internet: www.arkivcentrum.se

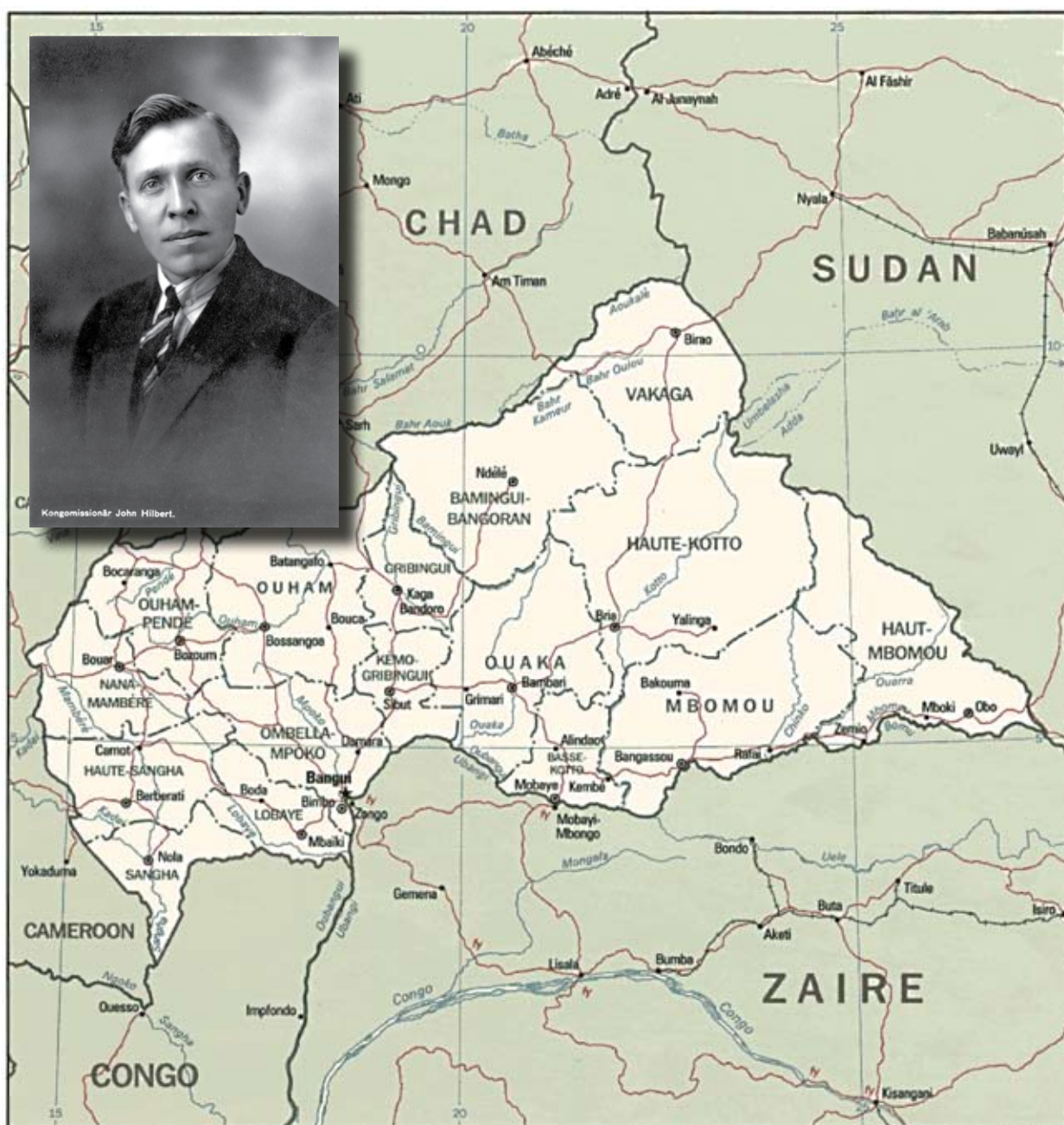
Öppet måndag–fredag kl 08.30–17.00
(lunchstängt kl 12.00–13.00)
samt sista lördagen i månaden (aug–maj)
kl 10.00–14.00. Kvällsöppet tisdagar
kl 17.00–20.00 (aug–maj).

Aktistykett nr 50, årg 12

Omslaget: Axel Svedberg, Örebro, mannen bakom »System Svedberg«, ett begrepp för gengasdriften under andra världskriget. Ur den kommande boken »Örebro 1945«.

John Hilberth – från Askersund till Afrikas mitt

John Hilberth från Askersund var en av Örebromissionens (nuvarande Evangeliska Frikyrkan) mest betydelsefulla missionärer. Han var verksam i Franska Ekvatorialafrika mellan

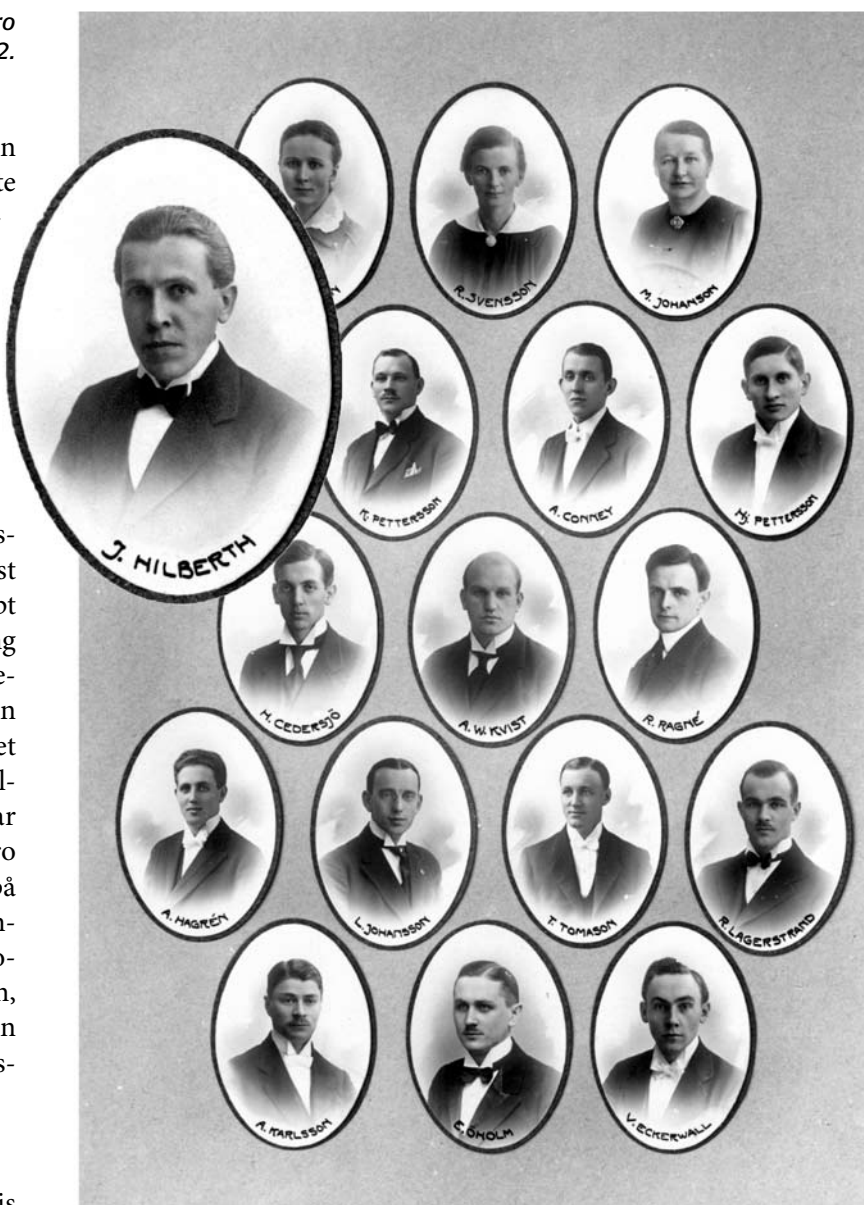
1924 och 1963, i den del som sedan fick namnet Centralafrikanska republiken (RCA). Han kom att bli en huvudperson i den utveckling från en missionärsstyrd verksamhet till ett självständigt

afrikanskt baptistsamfund som jag särskilt forskat i med god hjälp av arkivmaterial som finns på ArkivCentrum.

John Hilberth föddes i Askersunds landsförsamling den

*Studerande vid Örebro
Missionsskola 1919–1922.*

26 september 1895 som Johan Hilberth Johansson. Jag har inte fått fram hans bevekelsegrunder för namnbytet i slutet av 1910-talet men det skedde i samband med att han började sina studier vid Örebro Missionsskola med missionärstjänst i sikte. Kanske var det för att få ett mer internationellt gångbart namn? Dessförinnan hade han arbetat som jordbruksarbetare och snickare. Religiöst sett blev han omvänd och döpt i Askersunds baptistförsamling (Elimkyrkan) 1910. Några år senare drabbades han av kallelsen att predika det kristna evangeliet och för till John Ongmans bibelskola i Örebro 1917. Efter ett par år som evangelist inom Örebro missionsförening fick han på våren 1919 en tydlig inre förnimmelse, förstärkt av andra persons tilltal och av en drömsyn, att han skulle bli missionär. Han studerade sedan vid Örebro Missionsskola 1919–1922.

Franska Ekvatorialafrika

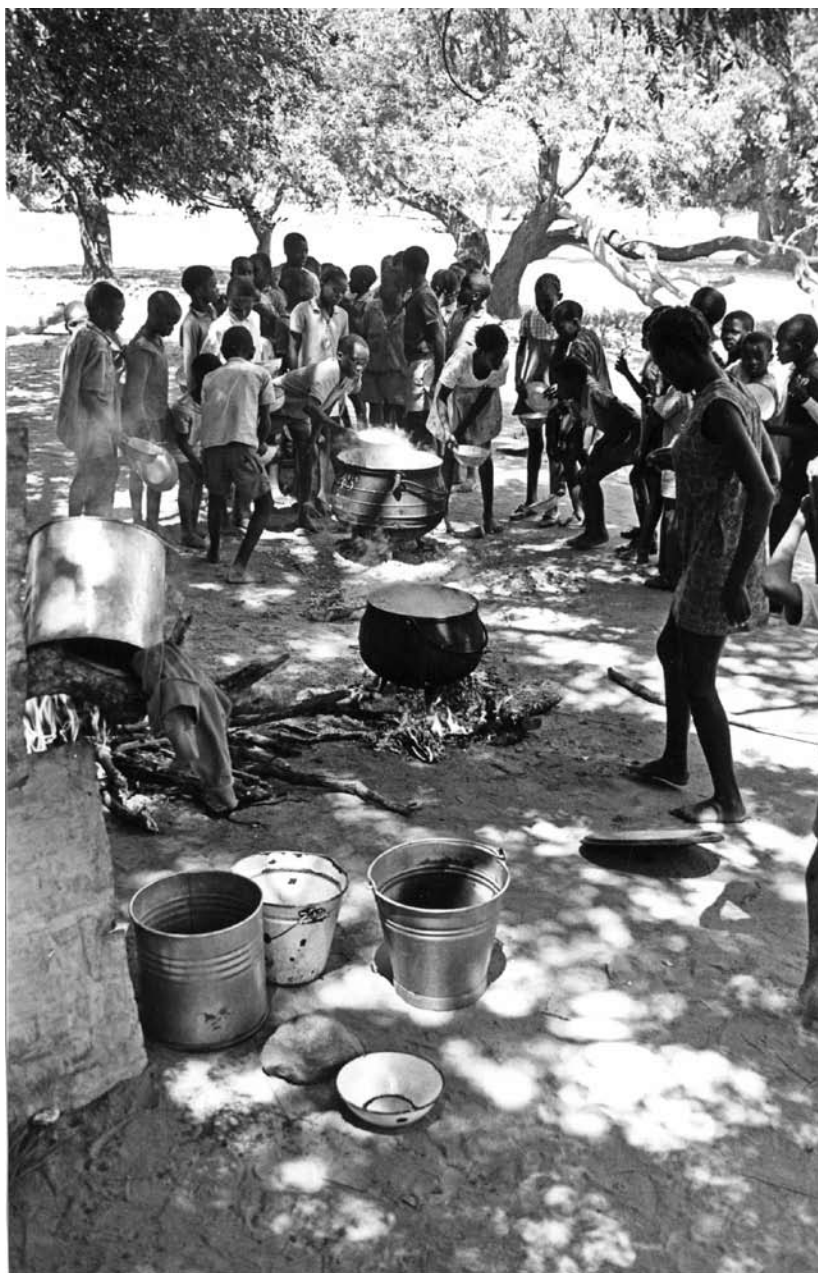
Efter studier i franska i Paris kom John Hilberth våren 1924 till Franska Ekvatorialafrika. Han placerades i den lilla byn Bania vid Mambereflorens strand där några svenska missionärer etablerat en missionsstation i november 1923. Bland dem fanns Gustaf Eriksson från Glanshammar. 1925 startade John den första folkskolan i regionen. Hans missionärstid höll dock på att få ett tragiskt slut. Våren 1926 fick han sömnsjukan som härjade i trakten och blev tvungen att återvända till Sverige för vård. Men än hårdare slag väntade honom.

Han gifte sig 1927 med Ruth

Eriksson från Kumla. De reste ut till Afrika, men efter en kort tid dog Ruth i november 1929 av komplikationer i samband med förlossning. John gifte sedan om sig 1931 med en av de ensamstående missionärerna, sjuksköterskan Ellen Larsson från Nysund. De fick ett lyckligt äktenskap och en god arbetsgemenskap tills även hon 1961 dukade under i Afrika. En annan sorg var att deras enda barn också hade fått begravas i Afrikas jord.

Gbayafolket

Trots dessa hårda slag och sorger förblev John trogen sina uppgifter som missionär. Under tiden fram till andra världskriget var han verksam som församlingsledare, skollärare och bibelöversättare. Det sistnämnda uppdraget ledde honom till att forska i gbayafolkets språk och han publicerade både ordböcker och en grammatik. Det ledde i sin tur till etnografisk forskning som kröntes med en licentiatavhandling på franska vid Uppsala universitet, publicerad 1962. Den kom på

Skolbespisning vid en afrikansk missionsstation.

dighet inom en inte alltför avlägsen framtid.

Pastorsskola

Han blev därför eldsjälens i grundandet av en pastorsskola 1953 och förblev dess rektor under hela 1950-talet. Han drev också på arbetet att successivt involvera afrikaner i ledningen av församlingarna, institutionerna och det framväxande samfundet. Det skedde utan några tydliga direktiv från ÖM-styrelsen i Sverige. Hans arbete för en överlåtelse av missionens arbete och egendom till en självständig afrikansk kyrka var inte okontroversiellt bland missionärskollegerna heller. Många ville se den utvecklingen i en mer långsam takt. Men tiden gav Hilberth rätt. Den politiska självständigheten kom snabbare än vad de flesta trodde, i två steg 1958 och 1960. Ett självstyrande afrikanskt baptistsamfund tillkom genom beslut i september 1962 och från den 1 januari 1963 integrerades den svenska missionens arbete och egendom i det nya samfundet. Under våren 1963 återvände Hilberth till Sverige och pensionärslivet i Askersund. Han avled den 11 januari 1988.

Hilberth nämns fortfarande med vördnad och tacksamhet inom den Evangeliska Baptistkyrkan i RCA och pastorsskolan i Carnot bär hans namn. En av den första kullens pastorer sade vid ett tillfälle att John Hilberth var en profet, som förstod utvecklingen och tidens krav bättre än vad de själva gjorde vid den tiden.

Göran Janzon

svenska 1971 med titeln »Söder om Sahara. Etnografisk studie av gbayafolket i Centralafrika«.

En andra omvändelse

1949–1950 blev makarna Hilberth utlånade ett år till en amerikansk mission i hamnstaden Douala i grannlandet Kamerun. Det året blev en viktig vändpunkt. När han senare såg tillbaka beskrev han det som sin »andra omvändelse«, från en kolonial attityd till ett engagemang för afrikanernas

självstyre inom församling och samfund. Där vid kusten hade missionsarbetet startat mycket tidigare än i inlandet. Utvecklingen hade därför kommit längre när det gällde afrikaners utbildning och ansvarstagande. John återvände till ÖM:s arbetsfält med två insikter i bagaget, dels att afrikanerna kunde ta stort ansvar om de bara fick utbildning, dels att tidens tecken allt tydligare pekade mot avkolonisering och afrikansk politisk självstän-

Janina, 83, överlevde 13 månader i koncentrationsläger

– Om jag ska beskriva det med tre ord så är det: svält, sjukdomar och misshandel.

Orden är Janina Kolasas, en av de få som fortfarande är i livet av de 59 kvinnliga koncentrationslägerfångar som den 25 maj 1945 kom till Örebro i Röda korsets vita bussar och togs om hand i det fält-sjukhus som inrymdes i Engelbrektskolan. Orden summerar hennes upplevelser under de 13 månader hon vistades i koncentrationslägret Ravensbrück norr om Berlin i Tyskland. Dit hade hon och hennes gravida syster Maria förts efter att en tidig morgon ha gripits av Gestapo – den tyska hemliga polisen – i sitt hem i stadsdelen Żoliborz i Warszawa. I dag bor Janina ensam i den villa på Fågelbärsgatan i Örebro som hon och hennes make Eduard lät bygga på 50-talet. Hennes och hennes medsystrars ankomst till Örebro skildras i ArkivCentrums bok »Örebro 1945«, som publiceras lagom till bokmässan på Slottet i november.

– Jag har inte haft ett lätt liv, säger hon och berättar skakande interiörer från lägerlivet – om tiden från gripandet till befrielsen. Om svält och umbäranden och disciplin. Att opponera sig var lika med döden. Som fallet med den ryska flickan som efter en lång hård arbetsdag serverades den dagliga kvällssoppan på kålrot, men som den här kvällen var kall, och i djup besvikelse tömde hon innehållet över en

kvinn i serveringspersonalen. Konsekvenserna blev ohyggliga. Följande dag togs var hundra lägerfånge ut på lägerplatsen och sköts.

– Sa man någonting fick man slag. Det fanns även ett ställe i detta hemska läger – bunkern kallad – där de kunde stänga in dig så länge de ville. Utan vatten eller någonting.

Janina arbetade med Zimmerdienst (rumsbetjäning), dvs hon skötte bland annat städningen i den egna baracken, som inrymde fyra stora salar med sovkojer, staplade på varandra.

– Jag skurade golven och räknade de döda. Varje morgon blev vi räknade. Även de döda skulle räknas. När de dog drog man av dem de hemska kläder som de eventuellt fortfarande hade på sig och med anilinpenna skrev jag upp deras nummer. Sedan slängdes de ut.

Greps av Gestapo

Varför hon och hennes far, mor och syster över huvud taget greps och sattes i läger, det vet hon inte. Familjen – som bestod av mor, far och fem barn – var katolsk. Fadern var spårvagnskonduktör och arbetade med finmöbelsnickeri på fritiden i ett av hemmets rum. Dessutom var han ordförande i spårvagnskonduktörernas förening. Det var också genom sitt arbete som familjen fick en egen lägenhet. Men han tjänade mer på möbelsnickeriet än vid spårvägen.

– Så bra som jag hade det hem-

ma, det har jag aldrig haft sedan dess, säger Janina, som hade tänkt bli läkare. Hon hade gått i läroverk, läst latin och var helt inställd på att sedan fortsätta sina studier på universitet. Men kriget kom emellan, skolan stängdes och hon fick arbete på ett pappersföretag som försåg tyska fabriker med påsar och kartonger.

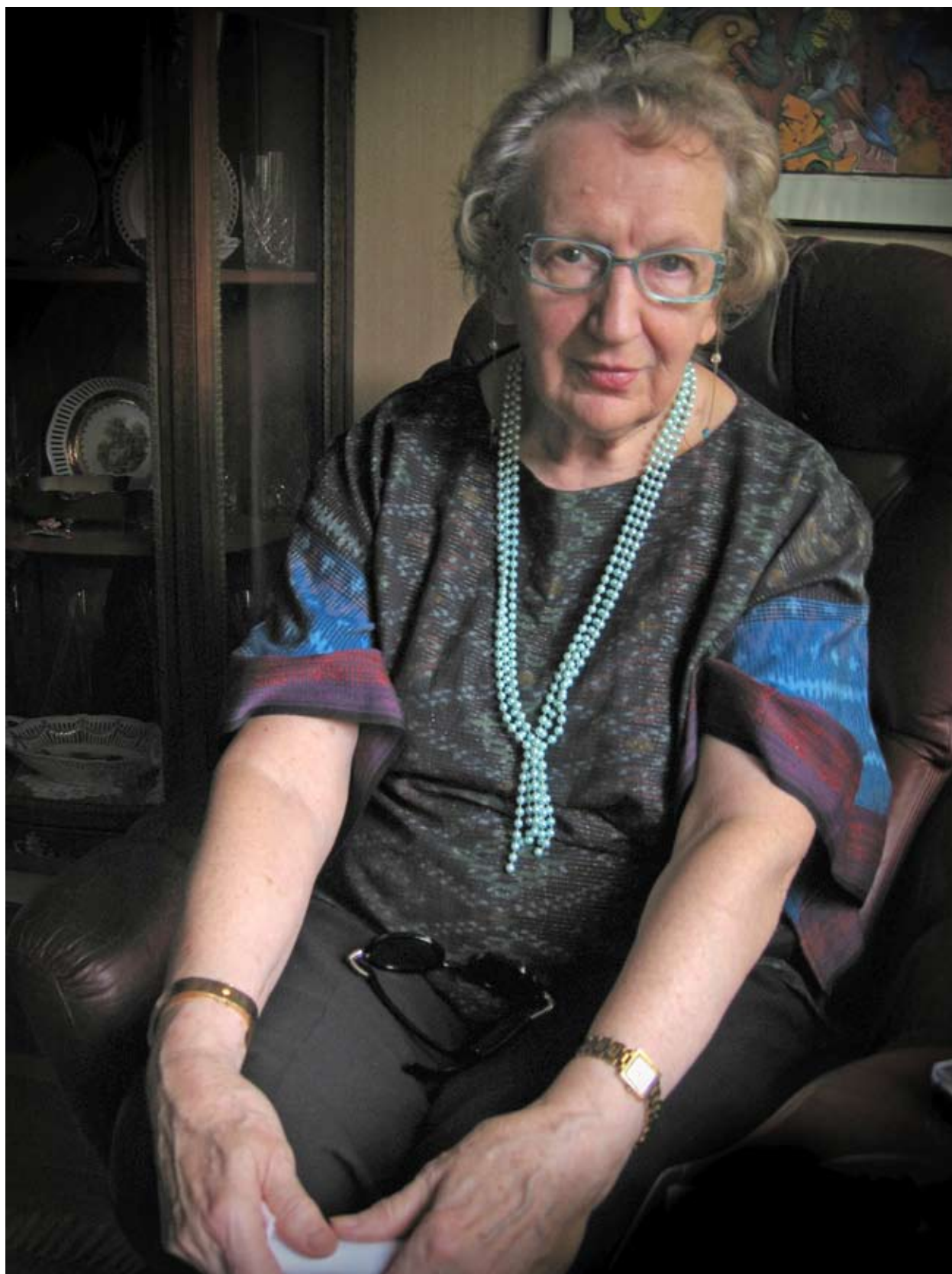
En dag greps fadern på spårvagnen och fördes till koncentrationslägret Majdanek utanför Lublin, där han hölls fången en vecka innan han – tack vare en tysk majors ingripande – blev frisläppt. Men han levde bara fyra dagar efter hemkomsten. Han hade smittats av fläcktyfus.

Efter ingripandet av Gestapo den olycksaliga morgonen i Warszawa transporterades Janina, hennes mor och syster på lastbil till en järnvägsstation, där de stannade över natten – utan mat och nästan utan vatten. De hade tillåtits att packa varsin väska och ta på sig gångkläder.

– Mamma tog på sig sin päls, för hon tänkte att det var säkrast att ha varma kläder på sig. Jag och min syster tog våra pälsjackor och det lilla bijouteri vi hade.

– Dagen därpå fick vi stiga upp och gå igenom en läkarkontroll. De släppte min mamma och jag blev genomlycklig. Hon hade bara några månader innan opererats för livmodercancer och var inte alls återställd.

Läkaren upptäckte att system Maria var gravid och utbrast: »Du bist schwanger!« (Du är gravid!)

Janina Kolasa, nu 83 år fyllda, minns tillbaka på den ohyggliga tid hon tillbringade i koncentrationslägret Ravensbrück i Tyskland under andra världskriget. Tack vare Röda korsets vita bussar kom hon så småningom till Örebro och det fältsjukhus som inrättats i Engelbrektsskolan. Foto: Bo E I Fransson.

– Men hon nekade, för vi trodde att vi skulle bli släppta. Vi hade ju inte gjort någonting. Men då trodde vi fel. Vi blev istället satta på ett sådant där transporttåg som de körde djur till slakt i. Jag tror att vi åkte en vecka. Sedan stannade vi på ett ställe i Tyskland där vi fick dricka och göra våra toalettbeköv, ute på ett öppet fält.

Parlez-vous français?

Tåget stannade senare också utanför ett koncentrationsläger för män och sa åt alla att stiga ur. Alldeles intill lägerstaketet stod en Gestapoyngling med en schäfer.

– Vi fick metallkoppar med lite brun vätska i. Men jag fick så himla lite och var törstig. Jag hade inte druckit ordentligt på fyra, fem dagar. Han som delade ut den var fransman, så jag sa att det var så lite: »Encore, monsieur!» (Mer, herrn!) »O, madame. Parlez-vous français, madame?» (O, frun. Talar ni franska, frun?) »Non, monsieur, très faible.» (Nej, herrn, mycket lite.) Jag hade läst lite franska första året i läroverket. När han hörde det fick jag hur många koppar som helst och kunde dela med mig till allihop.

– En av lägerfångarna sträckte ut en hand genom ett hål i stängslet och gav mig smörgåsar. Jag minns att jag fick två smörgåsar med korv emellan. Nu vet jag att det han gav mig var hela hans dagsranson.

– Så kom tysken med schäfern och jag tänkte: Vad vill han? Ur fickan plockade han fram det största äpple man kan tänka sig och gav mig.

– Det var till mig, men alla i vagnen var ju hungriga, men jag fick i alla fall någon tugga av den

där smörgåsen. Och äpplet var stort, så alla fick smaka. Tänk att det var en tysk som gav mig det!

De tog allt ifrån mig

Framme i Ravensbrück väntade lägret, vaktat av schäferhundar.

– Vi gick igenom porten och där stod ett jättestort tält. I det packades vi alla in. De tog ifrån oss allting, även tvål och näsdukar. Jag hade en vacker reservoarpenna – en Pelikan i guld – som jag hade fått av min pappa, en väldigt vacker ring och en puderask. Det tog de ifrån mig. Och alla kläder fick vi ta av oss – min jacka, allt fick vi lämna där. Jag fick bara behålla mina skor. Jag hade väldigt snygga, gröna mockaskor, som jag sedan hade väldigt länge. De kom inte att se så vackra ut sedan, men jag slapp i alla fall att gå barfota. Alla papper hade de redan tagit ifrån oss. De enda papper jag hade från skolan stannade där. Sedan placerade de oss i olika baracker.

– Jag fick en klänning i franskt siden med blommor på och med ett kors framtill och ett kors på ryggen, som visade att jag var fånge.

Janina kom som sagt att arbeta med Zimmerdienst. Hon fick en grön bindel med rött nummer att sätta på vänstra armen. Det röda numret visade att man var politisk fånge. Zigenare och prostituerade hade svarta nummer. Gröna siffror betecknade tjuvar.

– Men de var inte alla tjuvar, utan de var oliktankande som hade arresterats i Tyskland.

Jag skulle kunna äta jord!

De som inte, som Janina, arbetade med Zimmerdienst skickades till tyska ammunitionsfabriker.

– En kväll var jag tvungen att gå och hämta papper någonstans

och någon ropade till mig: »Janka, Janka!» Jag tittade och såg en krake i trasiga kläder. Min skolkamrat! Hon hade känt igen mig. Jag blev perplex. Det hade varit en snygg och rar flicka. Vi gick ett helt år tillsammans i skolan, nästan ett och ett halvt.

Ammunitionsfabriken hon arbetade vid hade blivit bombad. Bara en del av kvinnorna hade klarat sig och dem packade de i ett tåg och körde till Ravensbrück, trots att det egentligen inte fanns plats för dem. Skolkamraten berättade att hon hade fött ett barn där i fabriken, men att barnet hade dödats.

– Hon var helt hysterisk. »Jag är så hungrig, så jag skulle kunna äta jord!» Jag trodde att jag hade lite kålrotssoppa kvar. »Jag ger den till dig i morgon, för nu får jag inte gå ute längre. Jag kan bli skjuten.»

– Hon grät. Hennes hem i Warszawa var bombat. Hon hade ingen aning vad som hänt hennes mor och far. Hon var enda barnet. Hon kramade mig och vi grät bägge två.

– På morgonen tog jag den bruna vätskan med mig för att ge henne. Så snart appellen [den lystringssignal som ljud klockan 5 varje morgon med följande uppställning klockan 6] var avklarad sprang jag till baracken där vi skilts. Den var tom! Jag var helt förstörd. Jag såg en Gestapoflicka och frågade henne: Var är folket härifrån? Hon berättade att de på morgonen hade blivit skickade till en annan fabrik och på vägen dit hade de blivit bombade av amerikanskt flyg. Det fanns ingen överlevande.

– Några gånger i lägret fundrade jag på att ta livet av mig. Det här var en av dessa gånger.

Förklädd mor

Janinas syster Maria födde dottern Therese i lägret i Ravensbrück. Och det var mödrar som hon som först fick lämna lägret när tyskarna anade att kriget var på väg att ta slut. De fick veta att de skulle tas emot av Röda korset.

– Chefen i min systers barack, hon hette Lena, hade läst medicin och vi blev vänner, så när det hände att alla mammor skulle få komma till Röda korset så sa hon direkt till mig: »Janina, gör ett bylte och ställ dig i kön!« »Men Lena, de kanske ska gasa oss« – för man var aldrig säker på vad de sa åt oss. Men jag var beredd. Jag var så trött på allt. Jag var så slut. Jag hade malaria. Jag kunde inte fatta att livet kunde vara så här.

– På morgonen var det ingen appell. Det var ingen ordning i lägret. De kunde inte längre räkna oss, för det var så många döda. Framför krematoriet var det en sådan hög med döda, för de inte hann med att bränna alla. Tyskarna var helt tokiga. Folk sprang omkring. Det fanns ingenting att äta, bara skelett och kvinnor med rakade huvuden.

– Jag ställde mig där hos dem – min syster och Lena – och jag tog av mig min gröna bindel. Jag tänkte att alla ska vi dö någon gång och blir det nu så blir det i alla fall här med lilla Therese.

– Vi kom genom den stora porten, ut på vägen. Jag tänkte: Vart ska de ta oss? Vad ska de göra med oss? Ska de ta oss till något fält och skjuta oss eller ska de gasa oss? Vi gick minst sex kilometer. Barnen kved, för de orkade inte skrika. En del orkade inte gå längre, utan föll på vägen.

– Då kom Pflauen – det var den högsta vakten på Ravens-

brück, en man som kunde döda med bara sina händer och fötter. Och det gjorde han. Han var full och åkte på sin motorcykel kors och tvärs över vägen. När han såg att man började falla skrek han: »Nur einen Kilometer!« (Det är bara en kilometer kvar!)

De vita bussarna

– Vi hjälptes åt och så – bakom en dunge av träd – såg vi bussar, vita bussar med röda kors målade på. Det var ett under, för vi trodde aldrig att vi skulle bli räddade. Det var danskar som körde, danska chaufförer. Allt vad de hade att äta gav de åt dessa barn och allt vad de hade att dricka av rent vatten – även till oss. Själv kunde jag inte få i mig så mycket för jag var så hungrig att jag hade fruktansvärt ont i hela buken. De körde oss till Danmark och där fick vi vår första mat. Jag kommer inte ihåg vad stället heter, men jag fick något så underbart som potatismos med några strimlor här och där av något slags kött. Det smakade himmelskt.

Via Danmark, Malmö och Lund kom Janina så småningom till Örebro och Engelbrektskolan.

– I Malmö fick vi gå igenom olika bad. De kläder vi hade på oss fick vi lämna kvar. Min franska klänning blev bränd där någonstans. I stället fick vi några slags arbetsoveraller. Jag fick en mörkblå, som var stor och kantig, men den var ny och ren. Sedan körde de oss genom Malmö i bussar. Vi såg konditorier och i dem fanns det tårtor. Vi kunde knappt få in i våra arma huvuden att det fanns en plats där det fortfarande fanns konditorier – och tårtor.

I Örebro stod läkare och väntade när de 59 fria koncentrationslägerfångarna anlände med

tåg.

– Jag försökte gå på egna ben, men jag plågades av feber hela tiden. Varje eftermiddag hade jag haft frossa och sedan en hemskt stark feber – upp mot 40 grader. Men vi hade underbara läkare, sjuksköterskor och biträden och de ville hjälpa oss på alla sätt.

Sjuk i malaria

– I Malmö hade de upptäckt att en polsk präst hade malaria. Och jag funderade länge på om det inte var malaria som även jag hade, för jag hade fått en spruta i lägret. Jag fick flera sprutor, men en av dem skulle vara en spruta mot tuberkulos, men det var det inte. Det var nog malaria – för jag fick en fruktansvärd frossa.

– Första natten fick jag kininkapslar. Då blev jag påmind om att människan i huvudsak består av vatten. Jag svettades så fruktansvärt. De fick arbeta med mig hela natten, för jag var jämt våt. Morgonen därpå hade jag ingen feber, men jag var så svag att jag inte ens kunde tvätta mig själv. Nu väger jag ungefär 78 kg, då vägde jag 38.

– Jag hade malaria, blodbrist och vitaminbrist, men jag fick hjälp. Jag kördes i rullstol och kom att tolka för andra patienter. Jag kunde ju polska och tyska och lite ryska.

– Läkarna gjorde allt vad de kunde för att hjälpa mig och jag blev allt friskare.

De stannade på Engelbrektskolan över sommaren, men inför höstterminen flyttades de över till gamla dövstumskolan vid stadsparken.

Livet gick vidare

– Vi är fortfarande några stycken i livet som var där i lägret och andra läger. Jag tror vi är fyra

stycken, men en av oss blev sinnessjuk, en är i Kumla och två finns här.

Efter sjukvistelsen på Engelbrektsskolan fick Janina arbete som vårdbiträde på Örebro lasarett, först på BB och akutmottagningen, och senare på det nyöppnade fysiologiska laboratoriet. Där blev hon kvar i 20 år fram till pensioneringen. Hon hade hela tiden velat studera vidare, men alla hennes skolbetyg från Warszawa var borta och hennes lärare och rektor från läroverk och privatstudier levde inte längre för att lämna nya intyg. Rektorn hade för övrigt skjutits på öppen gata.

Janina fick svenska bekanta, gifte sig och fick en son, som blev det Janina själv aldrig blev – läkare. En dotter dog i samband med förlossningen.

Tv den unga Janina, som den 25 maj 1945 anlände till Örebro. Artikeln ovan ur Nerikes Allehanda/Nerikes-Tidningen samma dag.

Nu bor hon ensam i villan på Fågelbärgsgatan. Hon är 83 år, har sina krämpor. Hörseln och synen är båda nedsatta, njurarna är slut och hon har svårt att skriva. Mest saknar hon förmågan att köra bil.

– Jag blev som en fånge. Tidigare kunde jag bara sätta mig i bilen och åka och handla eller ta med mig mina gamla väninnor och åka till kyrkogården – till min man och dotter. Det blev slut med allting. Nu har jag färd-

tjänst.

– Jag trodde aldrig att jag skulle klara av att berätta det här. Jag har haft så svårt att prata om lägret. Man kan inte tro att sådant existerar här i livet. Men min granne – jag har en under-

Efter kriget skrev Janina Kolasa på uppmaning från tyska myndigheter en kort berättelse om sina upplevelser i koncentrationslägret Ravensbrück, som underlag till den ersättning hon sedan dess får från Tyskland för sin förlorade hälsa.

»En liten episod från helvetet

En kväll när jag kom till lägret efter arbetet såg jag en liten ljushårig flicka. Hon var så söt, men hon var på fel ställe. Det var Sara. Hon var 4 år. Vi talade med varandra och hon skrattade. Då stannade alla och lyssnade, för vi såg så mycket tårar, hörde så många klagande röster, men här hade vi aldrig hört ett skratt. Detta var något nytt och underbart.

Men några veckor gick och Sara skrattade inte längre. Hon var jämt trött och hungrig. När vi försökte med sagor och lek så log hon mot oss, men skrattet kom inte. Efter några månader när jag på kvällen kom tillbaka efter arbetet, låg Sara och vi fick veta att hon var sjuk. Hon hade drabbats av Durchfall [diarré], den sjukdom som gör att allt vad man äter bara rinner rakt igenom en. Vi sökte alla efter träbitar, brände dem och matade Sara [med det malda kolet], men sjukdomen gav sig inte. Några dagar senare var Sara borta. Hon låg så stilla. Hon var så blek och mager. Runt ögonen var hon så mörk och hennes små läppar var svarta. Det enda skratt vi hörde i lägret hade tystnat för alltid. Varför Gud? Varför just detta barn? Räckte det inte med oss andra?

Vi var kvar. Man kan inte säga att vi levde, men vi fanns och var tvungna att varje morgon klockan 5 stiga upp till appell [uppställning]. Sedan vi fått lite brun vätska som kallades kaffe väntade arbete tills kvällen. I början fick vi ett par potatisar och en mugg med soppa vid 12-tiden, på kvällen lite bröd och soppa. Det var så lite att vi jämt var hungriga. Med tiden fick vi ingen potatis och soppan blev allt tunnare. Vid varje appell låg flera döda vid sidan av oss. Det var de som hade dött på natten. Alla måste räknas, allt måste stämma.

När Sara hade varit borta någon månad fick vi olika sprutor. De sade att dessa sprutor var mot tuberkulos, men jag fick en spruta med malaria och efter ett par veckor fick jag feber. Jag var ett brinnande skelett, trött, hungrig, men varm. Maten blev allt sämre. Folk dog i massor och högen av lik vid krematoriet blev bara högre och högre.

I Ravensbrück fanns en vakt, Pflauen, som för det mesta var full. Han slog folk besinningslöst med fötter och nävar och lämnade sitt offer först när det bara var en blodig massa kvar. Så när denne vakt en dag sade till oss att vi skulle evakueras så tittade vi alla på varandra och tänkte att detta är slutet. De ska gasa oss. I grunden gjorde det inte så mycket. Vi var så trötta, så hungriga, så svaga och sjuka. Vi önskade inget mer.

Vi fick gå cirka fem kilometer, sakta, sakta. Efter en oändligt lång väg stannade vi alla och trodde inte våra ögon. Där stod flera vita bussar med röda kors målade på bägge sidor.»

Dessa vita bussar blev Janinas räddning och början på ett långt – om än oplanerat – liv i Sverige.

bar flicka till granne – hon sa åt mig: »Janina, du måste prata om det, för det fortsätter.« Det gäller att göra så mycket man kan för att sådana saker inte ska uppre-

pas. Det finns folk som inte tror att det fanns koncentrationslägret, men det fanns många och de finns fortfarande i världen. De förstör livet för så många – om

man över huvud taget får leva.

Bo E I Fransson

Sanningen om Norlings Bryggeri och dess tillkomst

I alla år och i praktiskt taget alla lokalhistoriska böcker som behandlat företagsamheten i Örebro har man kunnat läsa att det var bryggeriidkaren CF Norling som på 1840-talet lät bygga och driva det första bryggeriet på tomten 105 Söder vid Kyrkogårdsgatan (nuvarande Näbb-torgsgatan) i Örebro, det som kom att kallas för Norlings Bryggeri. Men att en felaktig uppgift upprepas gör det inte mindre felaktig.

Det kom nämligen ett brev med e-posten till ArkivCentrum från en hobbyforskare i Stockholm – Lars-Erik Gustafsson – med svensk bryggerinäring som främsta intresse och hans försynta påpekande har med ens kullkastat allt det tidigare skrivna. Var det verkligen CF Norling som på 1840-talet öppnade ett mindre bryggeri i Örebro för tillverkning

av svensköl, något som motsvarar svagdricka, om än något starkare?

Gustafsson skriver: »Norling var född år 1830 och måste varit mycket alert om han i så unga år hade möjlighet att starta bryggeriverksamhet. Dessutom bodde han inte i Örebro på 1840-talet.»

Enligt Gustafsson var det istället lantmätare Theodor Wilhelm Carpelan som 1854 startade bryggeriet med Claes Fredric Pettersson som bryggare.

Så sant. Ingen tidigare skribent har uppenbarligen bemödat sig om att gå till källorna och kolla fakta.

CF Norling

Bryggare Carl Fredrik Norling (som var född i Arboga) flyttade med familj till Örebro först i november 1867, närmast från Säfsnäs i Dalarna. Redan i oktober året därpå flyttade familjen vidare till Almby, där Norling blev inspektor

på Sörby gård. Han bodde följaktligen bara ett år i Örebro, men det var under detta enda år som han tillsammans med en kompanjon drev det bryggeri som 1867 registrerades under namnet CF Norling & Comp. 1876 ombildades firman till Norlings Bryggeri AB, men då var alltså Norling själv ute ur bilden. Bryggeriet leddes istället av bryggare Frithiof Cederberg (1834–1914) och därefter av dennes son Carl Cederberg. Bolaget var sedan familjeägt ända fram till 1955.

Tomten 105 Söder

För att berätta historien från början så bodde 1831 f.d. schatullmakare Elias Betsk med familj på tomten 105 Söder. Han avled året därpå, men hustrun och två döttrar bodde kvar på gården fram till början av 1840-talet. 1843 flyttade lantmätare Theodor Wilhelm Carpelan (1815–1899) in i huset och några år senare gifte

han sig med den yngsta av döttrarna Betsk, Gustava Charlotta. I husförhörlängderna 1831–50 nämns inget om något bryggeri på gården, som däremot var befolkad av andra yrkeskategorier: kakelugnsmakare, hattmakare, nålmakare, boktryckare, bleckslagare och arbetskarlar.

Bryggare Pettersson

Den 2 januari 1854 hade bryggeriföreståndare C F Pettersson med hustru och två barn kommit inflyttandes från Ånäs, Stockholm och slagit sig ner på tomten 105 Söder. Samtidigt anställdes han som föreståndare på det bryggeri som T W Carpelan hade startat. Senare kom han att driva ett eget bryggeri på Köpmangatan 13. På Carpelans bryggeri ersattes han av i tur och ordning mältmästare Olof Andersson Gilde (1856–58), bryggare F R Thorsfell (1857–59)

och bryggare Albert Julius Rathsmann (1859–67).

1867 övertogs Carpelans bryggeri av bl a Carl Fredrik Norling. I handelsdiariet för Örebro stad registrerades firma C F Norling & Comp den 28 oktober 1867. Förutom av Norling ägdes företaget av Erland Theodor Klingberg, senare direktör vid en idiotanstalt. I samma diarium anges den 22 september 1868 att Norling utträtt ur firman och att i hans ställe skulle komma Frithiof Cederberg.

Norling lämnade Närke 1869 och bosatte sig sedermera på Fors herrgård (numera Hörnsjöfors) i Västmanland. Där titulerades han brukspatron och omnämndes ännu år 1902.

Fragmentariskt arkiv

Sedan drygt 15 år finns ett fragmentariskt arkiv från Norlings Bryggeri AB förvarat på Arkiv-

Centrum. De äldsta handlingarna är från 1861, men ingenstans framgår hur och när bryggeriet startade, endast att bryggeriet var verksamt på 1860-talet.

Av ovan nämnda kan man dock dra slutsatsen att det etablerades ett bryggeri på 105 Söder 1854 – inte så tidigt som på 1840-talet. Enligt Lars-Erik Gustafsson finns det i Örebro rådhusrätt och magistrats arkiv i taxeringsuppgifterna från 1855 noteringen »undertecknad idkar Bryggerirörelse och äger gården 105 Söder ... Örebro den 11 juni 1855, T. W. Carpelan«. Detta talar för att det var Carpelan – och inte C F Norling – som startade det bryggeri som senare blev känt som Norlings Bryggeri.

Carl Magnus Lindgren

Utkörare vid Norlings Bryggeri 1943, fr v Walfrid Karlsson, Karl Örbom, Erik Augustsson, Martin Karlsson och Folke Nilsson. Foto: Sällskapet Gamla Örebro.

Thulegatan – en liten bit Örebrohistoria

En dag i somras kom det upp en forskare till ArkivCentrum och undrade om vi hade uppgifter om när Nya Åkeriet på Thulegatan 9 i Örebro bildades. Hon heter Siv Johansson, höll på att släktforska och berättade att det var en förfader till henne – Henrik Nilsson – som hade startat åkeriet. Nilssons söner och en svärson hade också jobbat vid åkeriet och efter att Nilsson sålt åkeriet bedrivit andra verksamheter på Thulegatan. Genom ett ömsesidigt utbyte kunde Siv komplettera sin släktforskning och vi gavs möjligheten att lyfta fram, påminna om och synliggöra en liten bit näringslivshistoria i Örebro.

Åkeriägare Henrik Nilsson var torparson från Dalby i Värmland, född 1850. Han var en företagsam man, som försörjde sig genom att köra dricka med häst och vagn från Dalby till Norge. Och han ägde Dalbys första cykel.

Nilsson gjorde fastighetsaffärer. 1901 köpte han Helgeby herrgård i Sunne för 40 000 kr för att fyra år senare sälja den för 60 000. Han köpte samma år fastigheten Westervik på Thulegatan 7 i Örebro, som han året efter sålde vidare till svärsonen John Andersson (senare Tjernvik), och skaffade sig istället grannfastigheten Mossäng på Thulegatan 9.

Nya Åkeriet

Det var där han 1906 startade sin åkerirörelse, Nya Åkeriet. 1907

Nya Åkeriet, Thulegatan 9, 1907. Grundaren Henrik Nilsson längst bak vid porten. Stående framför honom th sönerna Per och Petrus.

köptes den första bilen till åkeriet, en encylindrig Maurer Union med plats för två personer och en topphastighet på 30 km/tim. Henrik Nilsson stod dessutom som ägare till Vasa droskstation på Vasatorget.

Åkeriet har ett tiotal anställda, bland dem Nilssons fyra söner och svärsonen John Tjernvik. Nya Åkeriet var ett av de första försäljningsställena för bensin i Örebro. Försäljningen började redan 1909, men några bensinpumpar hade man inte, utan bensinen såldes i 5-gallonsdunkar. Bensinen köptes in för 14 öre litern och såldes vidare för 16–18 öre. Under kriget

ökade priset till 1 kr litern, men eftersom var det ransoneringsstider var tillgången begränsad. Trots det för tiden höga priset så hände det att de blev erbjudna upp till 10 kr litern för den eftertraktade varan.

1916 sålde Henrik Nilsson Nya Åkeriet till Gustaf Andersson, ägare till konkurrerande Västra Åkeriet.

Örebro Gummiverkstad

Efter försäljningen startade sönerna Per och Petrus Brusebäck Örebro Gummiverkstad i Nya Åkeriets lokaler på Thulegatan. Försäljningen av bensin fortsatte emellertid och 1928 anlades en bensinstation vid namn Semoab. Gummiverkstaden åtog sig dessutom att fungera som garage och reparationsverkstad åt AB Omnibus, som grundats av svågern John Tjernvik. Bensinen till bussarna inhandlades naturligtvis också hos bröderna Brusebäck.

Tjernvik hade livnärt sig som handlare i Värmland i slutet av 1890-talet och utbildat sig till typograf i Karlskoga innan han fick anställning som vagnförare på Nya Åkeriet. John var, liksom sin svärfar, en man med entreprenöranda. Tillsammans med Bengt H Gilmark ansökte han i augusti 1921 hos poliskammaren i Örebro om tillstånd »att i Örebro utöva yrkesmässig busstrafik med bestämda sträckor, taxor och tider«. Trafiktillståndet utfärdades den 17 november och samma dag startade trafiken på sträckan Södra Allén–Norra folkskolan med ett biljettpris på 20 öre.

AB Omnibus

Trafiken drevs till en början i Tjernviks namn, men 1922 bildades AB Omnibus. Bolaget förfogade över tre omnibussar av

Fordmodell med plats för 14 passagerare, men köpte snart in en Republic avsedd för 23 personer och ett par veckor senare ytterligare två Fordchassin med karosser tillverkade av Hjärsta Möbelfabrik. Linjetrafiken hade därmed kommit igång på allvar i Örebro.

Bussarna kunde inte alla napparkas på ett och samma ställe, utan var utplacerade på skilda ställen i staden. 1924 lät John Tjernvik därför uppföra ett garage tillräckligt stort för att hysa samtliga bolagets bussar. Byggnationen påbörjades, men alla papper var inte i ordning och i tio år trätade han med staden om byggnadslov för garaget. Han bötföllades så småningom, men vägrade att betala och tillbringade hellre en månad i fängelse.

Redan 1925 gick dock John Tjernvik och AB Omnibus skilda vägar efter att Örebro trafik- och åkeriarbetareförening avdelning 99 – dit Omnibus chaufförer var anslutna – tagit ut sina medlemmar i strejk för att få bättre löner och andra förmåner. Till slut tröttnade Tjernvik på de krav som ställdes och erbjöd chaufförerna att istället ta över hans andelar i bolaget.

Guld i Colombia

1926 reste han till Colombia, där två av hans söner redan befann sig och arbetade i en guldgruva. Enligt obekräftade uppgifter var det Tjernviks avsikt att själv investera i en guldgruva, men därav blev intet. Enligt sonen Torstens resedagboksanteckningar stannade

fadern bara några veckor innan han reste hem igen på grund av det olidliga klimatet och det oroliga tillståndet i landet. Istället ägnade han sig åt fastighetsaffärer i Örebro. Under en kort period på 30-talet drev han en kaféörelse på Karl Johans torg på Väster – och som vagnförare hos AB Omnibus (!).

Sonen Torsten startade efter hemkomsten från Colombia i början av 30-talet Tjernviks klichéanstalt på övervåningen i föräldrahemmet på Thulegatan. Förmodligen hade han visst bistånd av fadern, som ju var utbildad typograf. Torsten drev firman tillsammans med sin fru Ingeborg fram till 1946 och anlätades av bland andra stadens tidningar. Under krigsåren 1942–1944 – när Torsten var inkallad för tjänstgöring vid finska gränsen – skötte Ingeborg med hjälp av springpojken Sven verksamheten på egen hand.

Torsten och Ingeborg Tjernvik kom sedermera att bli släktforskande Siv Johanssons föräldrar.

Andreas Jeppsson

*Torsten och Ingeborg Tjernvik
1945.*

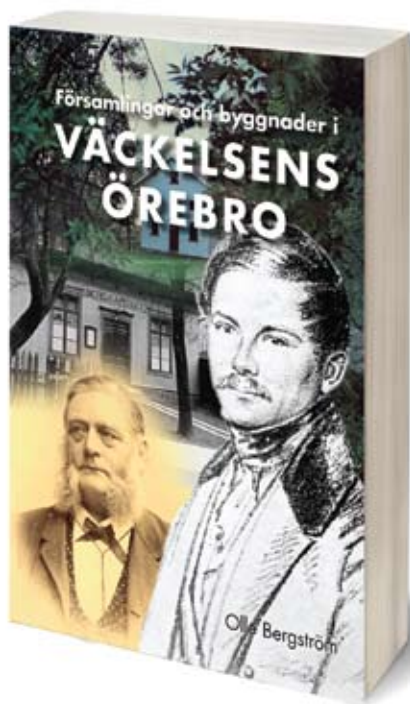
Två nya böcker från ArkivCentrum till bokmässan i november

1

Församlingar och byggnader i väckelsens Örebro

av Olle

Bergström. »Olle Bergströms styrka är fack- och arkivkunskap liksom pålitlighet i redovisningen av statistiskt material. - - - Samtidigt med utgivandet startar ett ekumeniskt projekt »Operation rädda och levandegöra«. Projektets initiativtagare är Strängnäs stiftshistoriska sällskap. Vad som skall räddas och levandegöras är den kyrkliga och frikyrkliga frivilligverksamheten i Södermanland och Närke under perioden 1950–2000. Olle Bergströms bok lägger en god grund för detta arbete.« (Ur kyrkoherde Björn Svärds efterord)

Inb, 158 s, ill, 148 kr**2**

Örebro 1945. Om livet i skuggan av andra världskriget. Bilden av ransoneringskuponger ligger som ett brokigt kamouflagenät över minnet från åren kring andra världskriget. En grupp fritidsforskare har letat i tidningslägg, protokoll, fotografier och egna minnen i ett försök att lyfta på nätet. De har sökt fram uppgifter för att berätta om livet i Örebro med fokus på det sista krigsåret – år 1945. Även om vårt land inte var direkt indraget i krigshandlingar var det ändå så att kriget låg som en skugga över vårt samhälle och påverkade livet i både stort och smått.

Örebro 1945 var inte bara trångboddhet, matbrist och gasransonering. Författarna har hittat uppgifter om musiklivet, klädmode, matpriser, piglöner, bioprogram, idrottsrekord, lädbilstävlingar och mycket annat.

Inb, 208 s, ill, 198 kr

Böckerna kan förhandsbeställas på ArkivCentrum.